

Τζορτζ Όργουελ: ένας συντηρητικός αναρχικός απέναντι στον «εθνικισμό» των διανοούμενων

Τζορτζ Όργουελ,
Για τον εθνικισμό και άλλα δοκίμια

Το φάντασμα του ολοκληρωτισμού

Με όλους τους κινδύνους που κρύβουν τέτοιου είδους αναχρονισμοί, ο Όργουελ θα μπορούσε να χαρακτηριστεί πρόδρομος αυτού που, αρκετά αργότερα, κάποιοι θα αποκαλούσαν liberal left. Της αριστεράς εκείνης, με άλλα λόγια, που παραμένει πιστή στα προτάγματα του διαφωτισμού και του ορθού λόγου. Μιας αριστεράς που υπερασπίζεται τις δημοκρατικές κατακτήσεις¹.

Δημοσιεύτηκε πρόσφατα στη σειρά «Πολύτιμοι λίθοι» των εκδόσεων Πατάκη μια επιλογή κειμένων του Τζορτζ Όργουελ με τίτλο *Για τον εθνικισμό και άλλα δοκίμια*² (από εδώ και στο εξής: *ΕΘ*) σε μετάφραση Ανδρέα Παππά. Η απλότητα των διατυπώσεων, η αμεσότητα, ο ζωντανός και βιωματικός λόγος του Όργουελ, μα πάνω απ' όλα αυτή η δίχως προσποιήσεις εντιμότητα που εκφράζει ο συγγραφέας μέσα από τις διατυπώσεις του, είναι στοιχεία που κάνουν την ανάγνωση των δοκιμίων του πραγματική απόλαυση. Ο ρόλος του καλλιτέχνη που ενδιαφέρεται για

---

1. Από το εισαγωγικό σημείωμα του μεταφραστή Ανδρέα Παππά στο Τζορτζ Όργουελ, *Για τον εθνικισμό και άλλα δοκίμια*, Αθήνα, Πατάκης, 2016.

2. Τζ. Όργουελ, *Για τον εθνικισμό και άλλα δοκίμια*, ό. π.

την αισθητική μαζί με τον ρόλο του πολιτικού σχολιαστή που μελετά την εποχή του δε φαίνεται να αντιφάσκουν -το αντίθετο μάλιστα: φαίνεται σαν ο ρομαντισμός των εντυπώσεων να συμβαδίζει φυσικά με τον ορθολογισμό της εμπειρικής παρατήρησης. Η εν λόγω συλλογή κειμένων είναι μια ακόμη απόδειξη ότι ο Όργουελ διέθετε όχι μόνο συγγραφικό ταλέντο αλλά και την ικανότητα να παρατηρεί με κριτικό τρόπο τον τόπο και τον χρόνο μες στους οποίους ζούσε. Έναν τόπο κι έναν χρόνο ιδιαίτερα κρίσιμο, μιας και τα κείμενα της συλλογής γράφονται την δεκαετία του 1940.

Ενώ θα είχε ενδιαφέρον να σχολιαστούν τα γραπτά στο σύνολό τους, εντούτοις εμείς επιλέγουμε να επικεντρωθούμε ουσιαστικά σε δύο από αυτά, το «Σημειώσεις για τον εθνικισμό» και το «Η πολιτική και η αγγλική γλώσσα». Κρίνουμε ότι τα δύο αυτά κείμενα έχουν έναν χαρακτηριστικό επίκαιρο, αν όχι διαχρονικό, διότι καταπιάνονται με σημαντικά ζητήματα που σχετίζονται με την πολιτική στράτευση και ειδικότερα με τους κινδύνους που κρύβει η τελευταία αναφορικά με τη διατήρηση της ανεξαρτησίας της σκέψης από πλευράς των πολιτικοποιημένων υποκειμένων. Κυρίως όμως τα εν λόγω κείμενα -κι αφού τα εντάξουμε σε μια ευρύτερη οπτική, λαμβάνοντας για τον λόγο αυτό υπόψη και ορισμένα άλλα έργα του άγγλου συγγραφέα-, θα μας βοηθήσουν στο πραγματικό μας μέλημα, που δεν είναι άλλο απ' το να καταλάβουμε τον Όργουελ ως πολιτικό στοχαστή. Αυτή η πλευρά της προσωπικότητας του Όργουελ δε φαίνεται να έχει απασχολήσει τους διάφορους σχολιαστές, ούτε καν όσους συχνά τον επικαλούνται. Έτσι, αποδίδονται στον συγγραφέα ποικίλες ιδεολογικές ταμπέλες συνήθως βάσει αποσπασματικών διατυπώσεών του, που αποκόπτονται, ως είθισται σε τέτοιες περιπτώσεις, από τα συμφραζόμενά τους. Το πρόβλημα όμως δεν τελειώνει εκεί. Με το πέρασμα των χρόνων και την ακαταμάχητη έλλξη που απέκτησαν οι φουκωϊκής έμπνευσης θεωρίες για τα σύγχρονα καθεστώτα ως μορφές κρατικού ολοκληρωτισμού και «πανοπτικής» επιτήρησης της κοινωνίας μέσω -πλέον- της χρήσης ψηφιακών και λοιπών τεχνολογιών αιχμής³, οδηγηθήκαμε στο σημείο να θυσιάζουμε πλήρως το καθεαυτό πολιτικό σκέλος του έργου του Όργουελ στον βωμό του «αντι-ολοκληρωτικού» αγώνα -πράγμα, άλλωστε, που γινόταν και καθ' όλη τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου από τους φιλελεύθερους. Το αποτέλεσμα είναι ότι στη συλλογική μνήμη ο Όργουελ έχει μείνει απλώς ως προφήτης αλληγορικών και

---

3. Βλ. σχετικά και το κείμενο του Δ. Μαρκόπουλου, «Η νεοτεχνολογία και οι προεκτάσεις της», στο παρόν τεύχος.

δυστοπικών έργων όπως το 1984⁴, πράγμα, φυσικά, που δυσχεραίνει την πρόσβαση των μελλοντικών αναγνωστών στον πλούτο των πολιτικών ιδεών του. Η ανακάλυψη αυτής της πλευράς του, το γεγονός δηλαδή ότι, εκτός από εξαιρετικός μυθιστοριογράφος, υπήρξε κι εξίσου σπουδαίος πολιτικός σχολιαστής της εποχής του, μάς προτρέπει να στοχαστούμε τωρινά πολιτικά διλήμματα όπως αυτά ξεπηδούν από την κρίση της παγκοσμιοποίησης και του δυτικού κόσμου. Διλήμματα που με τον έναν ή άλλο τρόπο χρειάστηκε να αντιμετωπίσει κι ο ίδιος στην εποχή του.

Η πολεμική του Όργουελ κατά του ολοκληρωτισμού, όπως θα δούμε στη συνέχεια, δεν προκύπτει από μια φιλελεύθερη πολιτική τοποθέτηση, η οποία θα αναθεμάτιζε τα «συνολικά» πολιτικά οράματα και τις ριζοσπαστικές κοινωνικές αλλαγές που αυτά ευαγγελίζονται ως αιτία όλων των ανθρώπινων δεινών μέσα στην ιστορία, αντιπροτείνοντας τη γενική ειρήνευση των παθών· αντιθέτως, στηριζόταν σε μια προσωπική εικόνα που είχε σχηματίσει ο συγγραφέας σχετικά με το νόημα του σοσιαλισμού. Αυτός ο ιδιαίτερος σοσιαλιστικός δρόμος που οραματίζεται ο Όργουελ έχει, νομίζουμε, πολύ μεγαλύτερο ενδιαφέρον από τις κάθε είδους δυστοπίες που επικαλούνται όλοι όσοι φαντασιώνονται την επανεμφάνιση του ολοκληρωτισμού, ειδικά απ' τη στιγμή που ένας «φασίστας» σαν τον Τραμπ έλαβε το προεδρικό χρίσμα μέσα σε μια εποχή ασφυκτικού νεοτεχνολογικού ελέγχου και επιτήρησης. Άλλωστε, ο Όργουελ γράφει το 1984 έχοντας στο μυαλό του τα ολοκληρωτικά καθεστώτα της εποχής του και τα πολιτικά κινήματα που τα τροφοδοτούσαν ψυχή τε και σώματι (σταλινισμός και ναζισμός) κι όχι βέβαια τις σύγχρονες καταναλωτικές κοινωνίες. Μέσα στις τελευταίες, η εθελούσια παράδοση των ατόμων στα σύγχρονα τεχνολογικά επιτεύγματα (υπολογιστές και κάθε τύπου *gadgets*) όχι μόνο δε συνιστά προϊόν κάποιου είδους κρατικής τρομοκρατίας ή ολοκληρωτικού τύπου πλύσης εγκεφάλου, μα φανερώνει κιόλας την παντοδυναμία του καταναλωτικού και «ηδονιστικού» φαντασιακού της εποχής.

Σε κάθε περίπτωση, τα ζητήματα που θέτει ο Όργουελ στα πολιτικά του κείμενα, και ιδιαίτερα σε αυτά της περιόδου 1940-1945, σχε-

---

4. Δεν είναι τυχαίο εν προκειμένω ότι μετά την εκλογή Τραμπ οι πωλήσεις του δυστοπικού 1984 εκτοξεύτηκαν κάνοντας το βιβλίο να φτάσει στην πρώτη θέση πωλήσεων της *Amazon*. Την ίδια περίοδο στην Ελλάδα μεταφέρεται στο θέατρο με μεγάλη επιτυχία η παράσταση 1984 ενώ ο ποιητής Νάνος Βαλαωρίτης δηλώνει ότι «στο 1984 ο Όργουελ μιλάει για το 2017». Δεν είναι υπερβολή να ισχυριστούμε ότι η επιτυχία του 1984 έχει αλλοιώσει τη συνολική πολιτική συμβολή του Όργουελ, αφήνοντας να επιβιώσουν μόνο οι αντιολοκληρωτικές της πτυχές.

τικά με τον πατριωτισμό, τον εθνικισμό και τον διεθνισμό είναι ιδιαίτε-
 ρως χρήσιμα για εμάς σήμερα. Σε μια περίοδο μαζικής απαξίωσης της
 Ε.Ε. οι πιθανές απαντήσεις που διαθέτουμε προς το παρόν -αφενός, δη-
 λαδή, ο τυφλός διεθνισμός της Αριστεράς και, αφετέρου, ο εθνορομαντι-
 σμός της Δεξιάς- αδυνατούν να εμπνεύσουν τους λαούς προς την κατεύ-
 θυνση μιας εξόδου από το αδιέξοδο, πόσο μάλλον προς μια κοινωνία με-
 γαλύτερης ισότητας. Αντιθέτως, φαίνεται να τραβούν στα άκρα τις ήδη
 υπάρχουσες αρνητικές τάσεις της Δύσης: από τη μια μεριά η Αριστερά,
 αποκομμένη απ' τις ανησυχίες των χαμηλών στρωμάτων που πλήττονται
 από την ελευθερία (ατόμων, εμπορευμάτων, κεφαλαίων) της παγκοσμι-
 οποίησης, προκρίνει την ακόμη μεγαλύτερη εμβάθυνση του κοσμοπολι-
 τισμού και του ηθικού σχετικισμού σε πολιτιστικό επίπεδο, στο πλαίσιο,
 μάλιστα, μιας αντι-φασιστικής και αντι-αυταρχικής αφήγησης: από την
 άλλη μεριά η Δεξιά τύπου Λεπέν ωθεί στα άκρα τις τάσεις κλειστότη-
 τας που ενυπάρχουν στην εθνικιστική ιδεολογία με ό,τι αυτό συνεπάγε-
 ται στο κοινωνικό πεδίο: ξενοφοβία, εθνική έπαρση, ισλαμοφοβία, καμία
 πραγματική αμφισβήτηση του σύγχρονου καπιταλισμού κ.λπ.

Όπως βλέπουμε στο παράθεμα που τοποθετήσαμε ως προμετω-
 πίδα στην αρχή του κειμένου μας, η θέση του μεταφραστή των υπό συ-
 ζήτηση κειμένων του Όργουελ είναι ολίγον τι πρόχειρη, καθότι ο Α. Παπ-
 πάς σπεύδει, δίχως να το βασανίζει ιδιαίτερα το ζήτημα, να εντάξει τον
 συγγραφέα σε αυτό που ο ίδιος αποκαλεί «φιλελεύθερη Αριστερά», δη-
 λαδή, κατά βάση, στο περίφημο, «σοβαρό», αντιολοκληρωτικό Κέντρο
 για το οποίο με περισσή υστερία όσο και πολιτική αφέλεια μας βομβαρ-
 δίζουν με άρθρα και τηλεοπτικές διαλέξεις τα κάθε λογής κέντρα και
 παράκεντρα οικονομικής, δημοσιογραφικής και «πνευματικής» εξουσί-
 ας τα τελευταία χρόνια. Η έντονη πολεμική του Όργουελ ενάντια στον
 ολοκληρωτισμό μέσα από δοκίμια και λογοτεχνικά κείμενα είναι βέβαιο
 ότι προσελκύει εύκολα τους φιλελεύθερους αναγνώστες. Και καλά κά-
 νει, άλλωστε. Τα πράγματα όμως δεν είναι τόσο απλά, διότι ο Όργουελ,
 πολέμησε τον (ανεπίσημο) σύμμαχο του Άξονα, Φράνκο, ως συμμετέχων
 στον Ισπανικό Εμφύλιο (1936-1939) μέσα από τις γραμμές της πολιτοφυ-
 λακής του ΡΟUM, έχοντας πολύ θετική άποψη για τους ισπανούς αναρ-
 χικούς⁵. Έτσι χαίρει μεγάλης εκτίμησης στα μάτια του ελευθεριακού χώ-

---

5. Βλ. το βιβλίο του *Πεθαίνοντας στην Καταλωνία* (μτφρ. Κλ. Καλαϊτζίδου, Κάκτος, 2005), ενώ κυκλοφορεί και από τη Διεθνή Βιβλιοθήκη ως *Προσκύνημα στην Καταλωνία*) όπου εξιστορεί την εμπειρία του αυτή, όπως επίσης βέβαια και το δοκίμιό του «Ισπανικός Εμφύλιος Πόλεμος: Αναμνήσεις και εκτιμήσεις» (ΕΘ).

ρου. Μήπως, τότε, θα έπρεπε να χαρακτηριστεί ως αναρχικός και όχι ως φιλελεύθερος αριστερός;

Το γεγονός λοιπόν ότι έργα του Όργουελ βρίσκουν θέση τόσο στις βιβλιοθήκες αναρχικών στεκιών και καταλήψεων όσο και στις στήλες της βιβλιοκριτικής χίπστερ-φιλελεύθερων εντύπων τύπου *Lifo* είναι δείγμα μιας κάποιας σύγχυσης σχετικά με τα πολιτικά του πιστεύω. Δεν υπάρχει καμία πρόθεση βέβαια από μέρους μας να ισχυριστούμε ότι το έργο ενός συγγραφέα πρέπει να διαβάζεται και να χρησιμοποιείται, ως εργαλείο ανάλυσης, αποκλειστικά και μόνο από τους ιδεολογικούς του συντρόφους. Μια τέτοια άποψη είναι παράλογη και, στο βαθμό που συχνά επικρατεί, απλώς φανερώνει την στενοκεφαλιά ορισμένων πολιτικών χώρων. Οι ιδέες είναι προφανώς ελεύθερες προς χρήση, ωστόσο η ελευθερία αυτή δεν πρέπει μας οδηγεί στην παραχάραξη των προθέσεων και των πραγματικών πεποιθήσεων του εκάστοτε συγγραφέα. Με άλλα λόγια, υπάρχει ουσιώδης διαφορά ανάμεσα, αφενός, στη χρήση των ιδεών κάποιου συγγραφέα προκειμένου να στηρίξουμε μια δική μας πολιτική θέση και, αφετέρου, στην τάση να τον μετατρέπουμε, σώνει και καλά, σε ιδεολογικό μας σύντροφο. Εκτιμούμε λοιπόν ότι η περίπτωση του Όργουελ είναι κάπως ιδιόζουσα, διότι στην Ελλάδα είναι σχεδόν άγνωστο πώς ο συγγραφέας έβλεπε τον εαυτό του πολιτικά και πώς αυτοπροσδιοριζόταν ιδεολογικά. Αυτό το μαύρο σύννεφο που σκεπάζει τον Όργουελ, δηλαδή η ακαθόριστη ιδεολογική του ταυτότητα, επιτρέπει την ιδεολογικού τύπου χρήση των κειμένων του ιδιαίτερα απ' όσους στις μέρες μας δεν παύουν να κρούουν τον κώδωνα του κομμουνιστικού (ή «ολοκληρωτικού») κινδύνου. Θα τον χαρακτηρίζαμε λοιπόν αριστερό, συντηρητικό, φιλελεύθερο ή απλώς ως έναν υπέρμαχο του αντιολοκληρωτισμού, όπως κυρίως τον γνωρίζουμε στην εποχή μας; Έχουμε εδώ βέβαια να κάνουμε και με μια απροθυμία -ενίοτε και ανικανότητα- των καιρών μας να μελετήσουν και να κατανοήσουν «ανορθόδοξους» συγγραφείς και στοχαστές, που θέλησαν να παρεκκλίνουν ιδεολογικά των κυρίαρχων τάσεων της εποχής τους. Δυστυχώς, οι στρατευμένοι διανοούμενοι ή επιτήδειοι ινστρούχτορες κάθε είδους συνεχίζουν ακάθεκτοι να σέρνουν τα ιδεολογικά τους λείψανα προτιμώντας να φέρουν στα μέτρα τους τον εκάστοτε πολιτικό στοχαστή με μοναδικό στόχο να τον χρησιμοποιήσουν στις πολιτικές τους αντιπαραθέσεις.

Οι προσεγγίσεις γύρω από την ιδεολογική ταυτότητα του Όργουελ δεν τελειώνουν εκεί. Για κάποιους άλλους η περίπτωση Όργουελ μάλλον θυμίζει παλιά ασπρόμαυρη ταινία που το επίπεδό της κρίνεται απο-

κλειστικά με βάση τη θέση που κατέχει στην ιστορία του κινηματογράφου. Μια τέτοια στάση απέναντι στο έργο του οφείλεται κυρίως στο ότι ορισμένοι αναγνώστες των πολιτικών του κειμένων, όντας περισσότερο υποψιασμένοι, διαβλέπουν σε αυτά μια περίεργη σύζευξη αντικρουόμενων πολιτικών θέσεων, ένα στοιχείο που κατά τη γνώμη τους φανερώνει μια πνευματική σύγχυση οφειλόμενη στη χαοτική εποχή στην οποία έζησε και στοχάστηκε ο συγγραφέας. Κατά συνέπεια, αν έχει σημασία να τον μελετάμε, είναι μόνο ως κομμάτι και δείγμα μιας δύσκολης εποχής και όχι ως στοχαστή του οποίου οι ιδέες μπορεί να έχουν διαχρονική αξία. Πώς είναι δυνατόν, για παράδειγμα, ο Όργουελ, όντας αριστερός και υπέρμαχος της ισότητας, έχοντας μάλιστα πολεμήσει στην Ισπανία μέσα απ' τις τάξεις των Διεθνών Ταξιαρχιών, να ασκεί κριτική στον διεθνισμό των αριστερών διανοουμένων της δεκαετίας του '40, τη στιγμή μάλιστα που βρίσκεται σε έξαρση ο εθνικισμός, όπως κάνει στο δοκίμιο *Το λιοντάρι και ο μονόκερος* (εφεξής: ΛΜ)⁶; Μάλλον αυτή η «τρέλα» θα εξηγείται από το κλίμα της εποχής και τον καταϊγισμό των διλημάτων που χρειάστηκε να αντιμετωπίσει τότε ο συγγραφέας. Εντούτοις, μια τέτοια οπτική είναι απλώς το αποτέλεσμα της πρόχειρης και επιφανειακής αντιμετώπισης του έργου του συγγραφέα. Διότι μπορεί, μεν, ο Όργουελ, πιεζόμενος από καταστάσεις να μην μπόρεσε να αρθρώσει ένα συγκροτημένο πολιτικό πρόταγμα, αυτό όμως δε σημαίνει ότι οι θέσεις του δεν προέκυπταν από μια ορισμένη ιδεολογική ή, καλύτερα, κριτική παράδοση που είχε εμφανιστεί εκείνη την εποχή στην Αγγλία -την οποία θα συζητήσουμε στη συνέχεια του κειμένου. Ο Όργουελ λοιπόν θα αναγνωρίζεται είτε ως φιλελεύθερος είτε ως αναρχικός είτε ως συγγραφέας του οποίου η αξία θα είναι αποκλειστικά ιστορική και λογοτεχνική όχι όμως πολιτική.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα της τελευταίας τάσης είναι μια βιβλιοπαρουσίαση των *Δοκιμίων* (ΕΘ) του Όργουελ στην *Εφημερίδα των Συντακτών*⁷. Ο συντάκτης της μάλλον δεν έχει κάτι άλλο να παρατηρήσει πέρα από την ομολογουμένως πολύ ζωντανή γραφή του Όργουελ και μια κάπως χοντροκομμένη αντίληψη των πολιτικών πραγμάτων που οφείλεται προφανώς, όπως παρατηρεί, στην πόλωση της ψυχροπολεμικής εποχής κατά την οποία έζησε ο συγγραφέας. Με σημερινούς όρους, μας λέ-

6. G. Orwell, *Το λιοντάρι και ο μονόκερος*. Αγγλία και σοσιαλιστικό πνεύμα, μτφρ. Χ. Τσαλικίδου, Αθήνα, Εξάντας, 2003.

7. Γ. Καράμπελας, «Με την αφέλεια και την αθωότητα ενός πρωτόγονου», *Εφημερίδα των Συντακτών*, 20/11/2016.

ει, ο τελευταίος θα μπορούσε να ήταν ακόμη κι ένας νεοφιλελεύθερος αντικομμουνιστής. Ο μεταφραστής των *Δοκιμίων* (ΕΘ) από την άλλη, όπως είδαμε και στην αρχή του κειμένου μας, παρασύρεται από τον φιλελεύθερο αντιολοκληρωτισμό του, αναμοχλεύοντας κάποιον ολοκληρωτικό κίνδυνο που υποτίθεται ότι συνεχίζει σήμερα να υφίσταται. Έτσι όμως ξεχνά ότι στο κείμενο που ο ίδιος μεταφράζει, ο Όργουελ προσπαθεί να δείξει τα λάθος μονοπάτια που μπορεί να πάρει η κριτική σκέψη όταν, ταυτιζόμενος κανείς τόσο πολύ με την εθνική ή ιδεολογική του ταυτότητα, θεωρεί την υπεράσπισή της ύψιστη υποχρέωσή του, εις βάρος, πολύ συχνά, της ψύχραιμης κριτικής και ανάλυσης των ιδεών των άλλων (ΕΘ, σ 79). Εξετάζοντας πώς αυτοπροδιορίζοταν ο Όργουελ πολιτικά, θα μπορούσαμε να λύσουμε το μυστήριο και να κατανοήσουμε εν συνεχεία τα πιο σημαντικά πολιτικά του κείμενα που έγραψε την περίοδο του Β΄ Π.Π., στην οποία εντάσσεται και το κείμενο «Σημειώσεις για τον “εθνικισμό”» (ΕΘ).

Οι συνέπειες μιας εποχής ιδεολογικών πολέμων

Κάθε γραμμή σοβαρού έργου που έχω γράψει από το 1936 γράφτηκε, άμεσα ή έμμεσα, εναντίον του ολοκληρωτισμού και υπέρ του δημοκρατικού σοσιαλισμού, όπως τον καταλαβαίνω.

Τζ. Όργουελ⁸

α) Στη δίνη του Ευρωπαϊκού Εμφυλίου Πολέμου

Ο Ερνστ Νόλτε θεωρεί τον Β΄ Π.Π. ως την κορύφωση αυτού που ονόμασε «Ευρωπαϊκό εμφύλιο πόλεμο»⁹. Με αυτό το θεωρητικό σχήμα ο γερμανός ιστορικός φωτίζει μια εποχή όπου οι δυτικές κοινωνίες ξεσηκώνονται και κινητοποιούνται για λόγους κυρίως ιδεολογικούς. Ερμηνεύει, δηλαδή, αυτού του τύπου τον εμφύλιο όχι ως διαμάχη μεταξύ δύο αντίθετων στρατοπέδων στους κόλπους ενός κράτους ή έστω σύγκρουσης ενός κράτους με κάποιο άλλο, αλλά ως μια πρωτόγνωρη στην ιστορία σύνθεση αυτών των δύο τύπων πολέμου πάνω στη βάση μιας

8. Τζ. Όργουελ, «Γιατί γράφω», *Δοκίμια*, μτφρ. Γ. Λυκιαρδόπουλος, Στ. Ροζάνης, Έρασμος, 2011.

9. Ε. Νόλτε, *Ο ευρωπαϊκός εμφύλιος πόλεμος 1917-1945: εθνικοσοσιαλισμός και μολσεβικισμός*, μτφρ. Γ. Καραπαπάς, Τροπή, Αθήνα 2015.

συνολικής ιδεολογικής (με ιμπεριαλιστικές συνεπαγωγές) σύγκρουσης. Οι δυτικές κοινωνίες συγκρούστηκαν πάνω σε μακροπρόθεσμα οράματα πολιτικών κομμάτων και κρατών που εξέφρασε η εκάστοτε ιδεολογία (μπολσεβικισμός, φασισμός κ.ο.κ.). Τα κόμματα εκείνης της περιόδου, φορείς συνολικών οραμάτων κοινωνικής αλλαγής αλλά και της αίσθησης ότι εκτελούσαν κάποια ιστορική αποστολή, και, κατά συνέπεια, ότι δεν ήταν απλώς και μόνο διαχειριστές της εξουσίας, επέλεξαν στρατηγικές που εξυπηρετούσαν ευρύτερες ιδέες. Πίστευαν ότι τα οράματά τους θα λύτρωναν ιστορικά τον κόσμο από κάτι (την εκμετάλλευση) ή από κάποιον (τον Εβραίο) και μέσα σ' αυτό το «αποκαλυψιακό» κλίμα η ορμή των μπολσεβίκων συγκρούστηκε με την αντίρροπη δύναμη του φασισμού. Για να φέρουμε ένα παράδειγμα, η διεκδίκηση και κατάκτηση του λεγόμενου «ζωτικού χώρου» από τον Χίτλερ δεν ήταν σε καμία περίπτωση απλώς μια ιδέα που προέκυψε από την οικονομική στρατηγική των Ναζί, αλλά αποτελούσε ένα βήμα στο μονοπάτι της (κοινωνικοδαρβινιστικής έμπνευσης) φυλετικής Νέας Τάξης Πραγμάτων που σχεδίαζε ο Φύρερ για τον κόσμο. Ας προσθέσουμε εδώ ότι όποιος βλέπει πίσω από πολιτικά οράματα απλώς οικονομικές σχέσεις ξεχνάει να μιλήσει για το προφανές, δηλαδή για την κοινωνία και τον άνθρωπο. Και απέναντι σε τούτο το «προφανές» οι διανοούμενοι ουκ ολίγες φορές μέσα στην ιστορία συνάντησαν αξεπέραστα ερμηνευτικά εμπόδια.

Κοιτώντας εκείνη τη περίοδο με την πολυτέλεια που μας δίνει η χρονική απόσταση και γνωρίζοντας ότι τα κυρίαρχα πολιτικά οράματα της εποχής οδήγησαν σε εφιάλτες, μπορούμε να ισχυριστούμε ότι η σκέψη του Όργουελ ήταν μια σκέψη τολμηρή, που δε δίστασε να θίξει καίρια ζητήματα σε στιγμές που άλλοι απλώς ακολουθούσαν εντολές κομμάτων. Με αφοπλιστική διαύγεια έθεσε ερωτήματα σχετικά με τον ρόλο των διανοουμένων και της προπαγάνδας, την ηθική βάση που οφείλουν να ακολουθήσουν οι στρατευμένοι αγωνιστές χωρίς να απολέσουν την ελευθερία της σκέψης τους αλλά και για το πώς θα μπορούσε να λυθεί ο γόρδιος δεσμός του εκρηκτικού εθνικισμού, βάσει μιας οδού που θα υπερέβαινε επίσης τις ελλείψεις του αριστερού διεθνισμού. Εν τέλει τόλμησε να αναρωτηθεί δημόσια: σε τι συνίσταται, τελικά, η Πρόοδος, αν θεωρούμε ότι τόσο η εθνικοσοσιαλιστική όσο και οι μποσελβίκικη αφήγηση συνιστούν κοινωνική «οπισθοδρόμηση»;

β) Ο δυτικός πολιτισμός και η κριτική σκέψη σε κρίση: το φαινόμενο της προπαγάνδας

Είναι ένας κόσμος νεκρωμένος και η ανάπτυξή του είναι καμία φορά ασθενική, γιατί του λείπει ο καθαρός αέρας.

Κ. Ντίκενς, Ο ζοφερός οίκος

Ο Όργουελ είχε κατανοήσει τόσο διαυγώς τις τομές και τις καταστροφές που είχαν συντελεστεί στη Δύση από τη στιγμή που η κοινωνική δράση και πράξη συνοψίστηκε στην ιδεολογική σύγκρουση μεταξύ μπολσεβικισμού και φασισμού ώστε φτάνει στο σημείο να τονίσει με ρητό και ξεκάθαρο τρόπο την άνευ προηγούμενου στροφή που συντελείται σε καίριες πλευρές του Δυτικού πολιτισμού. Το φαινόμενο της προπαγάνδας, ως στοιχείο της πολεμικής μεταξύ δυο πολιτικών και ιδεολογικών στρατοπέδων, είναι γι' αυτόν ένας παράγοντας καίριας σημασίας και ο τρόπος που την αντιμετωπίζει είναι ενδεικτικός της οξυδερκούς ματιάς του. Η μεγάλη διάδοση της προπαγάνδας υποδείκνυε κατά τον Όργουελ μια ριζική αλλαγή στην ψυχοσύνθεση των στρατευμένων αγωνιστών. Πρόκειται για εξέλιξη με μεγάλες συνέπειες τόσο σε επίπεδο πολιτικής ενασχόλησης¹⁰, όσο και σε συνολικότερα ζητήματα που αφορούν τον δυτικό πολιτισμό εν γένει. Σε ένα κείμενο του 1941 με τίτλο «Τα σύνορα τέχνης και προπαγάνδας», αναφερόμενος στα κακής ποιότητας λογοτεχνικά κείμενα που τα χρόνια εκείνα συναντούσε ως αναγνώστης, δείχνει ότι η ανάγκη που νιώθουν εδώ και καιρό οι δυτικοί διανοούμενοι για προπαγάνδισια και άνευ όρων στήριξη κάποιας πολιτικής ιδεολογίας έχει οδηγήσει σε μαρασμό την ίδια την έννοια της αισθητικής. Το πλήγμα που δέχθηκε η αισθητική κατά τη συγκεκριμένη περίοδο ιδεολογικών συγκρούσεων φαντάζει, βέβαια, δευτερεύον μπροστά στα εκατομμύρια των νεκρών. Είναι, εντούτοις, κομβικό αν το δει κανείς πιο ψύχραιμα, καθώς φανερώνει το βάθος της πολιτιστικής αλλοίωσης που υπέστη η Δύ-

10. Να αναφέρουμε στο σημείο αυτό ότι ο Άγιος Στίνας παρατηρεί για τους σταλινικούς της δεκαετίας του '40 τα εξής: «Αυτός ο τύπος του σταλινικού-ρομπότ όμοιου και ίδιου σ' όλα τα γεωγραφικά πλάτη και μήκη του κόσμου, τουλάχιστον αυτής της εποχής, θα πρέπει κάποτε να απασχολήσει και αναμφισβήτητα θα απασχολήσει τη ψυχιατρική και τη ψυχανάλυση» (Αναμνήσεις, Εξήντα χρόνια κάτω από τη σημαία της σοσιαλιστικής επανάστασης, Ύψιλον, Αθήνα, 1985, σ. 246).

ση κάτω από το βάρος του μαινόμενου ιδεολογικού πολέμου. Ο Όργουελ βέβαια δεν είναι αφελής: γνωρίζει ότι κάθε βιβλίο περιέχει πάντοτε κάποιον βαθμό «προπαγάνδας», υπό την έννοια ότι οι πολιτικές προθέσεις του συγγραφέα δε γίνεται να απουσιάζουν από το κείμενό του, ακόμη κι αν ο ίδιος δεν τις αναγνωρίζει ρητά. Θέλει όμως να τονίσει ότι το άτομο παρότι δε δύναται να υπερβεί πλήρως τα αισθήματα αγάπης και μίσους, μπορεί εντούτοις σε έναν βαθμό να τα αναγνωρίσει ως παράγοντες που δηλητηριάζουν την κριτική του ικανότητα. Ο Όργουελ αναφέρεται σε αυτήν την ηθική προσπάθεια για την προάσπιση της σκέψης από τη μέγγενη της ιδεολογίας με σκοπό να αντιπαρατεθεί και με ένα άλλο φαινόμενο που αναδύεται εκείνα τα χρόνια: τον πολιτικό απομονωτισμό και -στη συνέχεια- την ιδιωτέυση που ακολουθούσαν κάποιοι διανοούμενοι της εποχής. Διαπίστωση που τον οδήγησε να συνεχίσει να υπερασπίζεται μια ορισμένου τύπου πολιτική στράτευση ως μονόδρομο για τον σκεπτόμενο άνθρωπο¹¹. Εξάλλου αν πίστευε κάτι διαφορετικό δε θα ισχυριζόνταν ότι «κοιτώντας αναδρομικά όλο μου το έργο, βλέπω ότι κατά κανόνα όταν μου λειπε ένας πολιτικός στόχος έγγραφα άψυχα βιβλία και ξεστράτιζα σε φανταχτερά κατεβατά, σε προτάσεις δίχως νόημα, σε διακοσμητικά επίθετα και γενικά σε αερολογίες»¹².

Η προπαγάνδα λοιπόν της εποχής φανέρωνε στον Όργουελ μια ιδιαιτερότητα, μια νέου τύπου ψυχολογία πολιτικών αγωνιστών, η οποία οφειλόταν στην κομματική σύγκρουση μεταξύ μπολσεβικισμού και φασισμού και η οποία ιδιαιτερότητα, κατά τη γνώμη του, ήταν τόσο διαβρωτική που οδηγούσε σε πνευματική απονέκρωση: οι σκεπτόμενοι άνθρωποι που στήριζαν ένα σώμα ιδεών -μια ιδεολογία- δεν προπαγάνδιζαν απλώς πολιτικές θέσεις μέσα από τα κείμενά τους, όπως έκαναν παλαιότερα οι πολιτικοποιημένοι διανοούμενοι, αλλά εθελούσια παραχωρούσαν κάθε σπιθαμή διανοητικής ανεξαρτησίας στην ιδεολογία που υποστήριζαν -και, στην πραγματικότητα, σε αυτούς που διοικούσαν το κόμμα που εξέφραζε την εν λόγω ιδεολογία. Έτσι, κατέληγαν να προπαγανδίζουν με τη θέλησή τους τις θέσεις που τους επιβάλλονταν από την εκάστοτε κομματική-ιδεολογική κάστα. Η σκέψη των ανθρώπων ήταν εφεξής πέρα απ' τα κεφάλια τους, φυλακισμένη σε κάποια αίθουσα λήψης πολιτικών

11. Η κριτική μάλιστα του Όργουελ στον Άρθουρ Κάιςλερ έγκειται σε αυτό ακριβώς το σημείο: από τη μια αναγνωρίζει τη σπουδαιότητά του ως κριτικού του ολοκληρωτισμού, αλλά από την άλλη τον κατακεραυνώνει επειδή αυτή η κριτική του τον οδήγησε να απαρνηθεί την πολιτική στράτευση και να οδηγηθεί σε «αναχωρητισμό» και στη φιλελεύθερη θέση υπέρ του «μικρότερου κακού» (βλ. Τζ. Όργουελ, «Άρθουρ Κάιςλερ», ΕΘ).

12. Τζ. Όργουελ, «Γιατί γράφω», ό. π.

αποφάσεων. Λέει σε ένα σημείο ο Όργουελ, γράφοντας για τον Β΄ Π. Π.: «Ο Μεγάλος Πόλεμος (1914-1918) σκότωσε δεκάδες εκατομμύρια ανθρώπων, όμως δε διατάραξε τον κόσμο όπως θα τον διαταράξει και ήδη τον έχει διαταράξει ο τωρινός πόλεμος. Σχεδόν κάθε Ευρωπαίος ανάμεσα στα 1890 και 1930 ζούσε με τη σιωπηρή πίστη ότι ο πολιτισμός θα μπορούσε να διαρκέσει για πάντα [...] αλλά από το 1930 και ύστερα η αίσθηση αυτή της ασφάλειας ουδέποτε υπήρξε [...]. Η προπαγάνδα οδήγησε σε μια άγονη πεδιάδα, γιατί ανάγκασε αναρίθμητους νέους συγγραφείς να επιχειρήσουν να προσαρμόσουν το μυαλό τους σε μια πολιτική πειθαρχία, στην οποία εάν είχαν προσκολληθεί τελείως θα καθιστούσαν την πνευματική τιμιότητα αδύνατη. [...] Όπως ακριβώς πολλοί συγγραφείς γύρω στα 1930 είχαν ανακαλύψει ότι δεν είναι δυνατόν να αποσπασθεί κανείς από τα σύγχρονα γεγονότα, έτσι ακριβώς άλλοι τόσοι συγγραφείς γύρω στα 1939 ανακάλυπταν ότι δεν είναι δυνατόν να θυσιάσει κανείς την πνευματική του ακεραιότητα προς χάριν ενός δόγματος -τουλάχιστον ότι δεν είναι δυνατόν να το επιχειρήσει κανείς και να παραμείνει συγγραφέας»¹³.

Όπως καταλαβαίνουμε οι συνέπειες της προπαγάνδας κατά τον Όργουελ είναι πολύπλευρες. Αφορούν την αλήθεια και την επαλήθευση των γεγονότων, προχωρούν στον τομέα της λογοτεχνικής δημιουργίας και αισθητικής και επεκτείνονται πολύ παραπέρα, στην ίδια τη χρήση της αγγλικής γλώσσας η οποία με τη σειρά της χάνει τη ζωντανία της και δη την ικανότητά της να περιγράφει τον κόσμο με ακρίβεια: «Ο πολιτισμός μας βρίσκεται σε παρακμή και επομένως είναι αναπόφευκτο ανάλογη πορεία να ακολουθήσει και η γλώσσα μας», παρατηρεί κάπου αλλού (ΕΘ, σ. 253). Αντιλαμβανόμενος τη γλώσσα ως ένα εργαλείο που διαρκώς διαμορφώνεται απ' τις ιστορικές συνθήκες, ο Όργουελ πιστεύει ότι η πρώτη άλλοτε μπορεί να είναι υψηλού και άλλοτε χαμηλού επιπέδου, ανάλογα πάντα με το επίπεδο της σκέψης που επικρατεί. Κι έτσι τονίζει ότι σε αυτές τις συνθήκες ιδεολογικής πώλωσης γίνεται ένα εργαλείο όλο και πιο ανακριβές: τετριμμένες εκφράσεις και μεταφορές που έχουν χάσει τη σημασία τους, ξύλινη και κομματική γλώσσα που ευνοεί την αποστήθιση παρά την ενεργοποίηση της σκέψης, αοριστία στις εκφράσεις, στροφή των διανοουμένων στην αφαίρεση, ανευθυνότητα κατά τη χρήση εννοιών όπως «φασισμός» ή «δημοκρατία». Όσοι μπαίνουν στον κόπο να γράψουν κείμενα, είτε είναι διανοούμενοι είτε όχι, επιλέγουν όλο και λιγότερο

13. Τζ. Όργουελ, «Τα όρια τέχνης και προπαγάνδας», *Δοκίμια*, ό. π..

τις λέξεις που χρησιμοποιούν με βάση το ακριβές τους νόημα και την αμεσότητα των εικόνων που μεταφέρουν στον αναγνώστη. Αντίθετα, τα κείμενα γράφονται με βάση προκαθορισμένες εκφράσεις και ακολουθίες λέξεων που καθιερώθηκαν από άλλους. Αν μιλήσουμε, δε, ειδικότερα για τη γλώσσα των πολιτικών κειμένων, τότε τα πράγματα είναι ακόμα χειρότερα: «Η “ορθοδοξία” ότι χρώμα κι αν έχει αυτή, απαιτεί ύφος άψυχο και μιμητικό» (ΕΘ, σ. 276). Ο πολιτικός κοφορμισμός δεν μπορεί παρά να οδηγεί σε κείμενα που περισσότερο θέλουν να δικαιολογήσουν τα αδικαιολόγητα παρά να ερεθίσουν τη σκέψη. Πώς αλλιώς, για παράδειγμα, να δικαιολογηθούν εγκλήματα σαν αυτό που έλαβε χώρα στο Κατίν, όπου σφαγιάστηκαν μαζικά από τους σταλινικούς χιλιάδες πολωνοί αξιωματικοί και πολιτικοί αντιφρονούντες; Πώς να δικαιολογηθούν αν όχι με μια γλώσσα γεμάτη κλισέ και ετοιμοπαράδοτες φράσεις που απλώς θολώνουν τα νερά και αποτρέπουν κάθε είδος κουβέντας για το ζήτημα;

γ) Ο «εθνικισμός» των διανοούμενων

Ο επίσημος σοβιετικός λόγος περιγράφει βαθμιαία την πραγματικότητα της χώρας με όρους που δεν αντιστοιχούν στην κοινή εμπειρία, λες και οι λέξεις μπορούν να δημιουργούν τα πράγματα... αυτή η κωδικοποίηση της πρακτικής της παραχάραξης θα μπορούσε να ερμηνευθεί ως εγκώμιο του καλλιτέχνη δημιουργού, με τη διαφορά ότι ο ρόλος του κατασκευαστή αυταπατών ανατίθεται στην ίδια την πολιτική καθοδήγηση.

Τσβέταν Τοντόροφ¹⁴

Πόσο εύκολο είναι να κρατήσει κανείς τον εαυτό του μέσα σε συνθήκες τεταμένες όταν οι κάθε λογής πιέσεις ασκούνται πανταχόθεν, τόσο από εχθρικά όσο και από «φιλικά» στρατόπεδα; Ας φανταστούμε πόσο πολύ ξέπεσε η πολιτική σκέψη και κριτική ικανότητα αρχής γενομένης με το ξέσπασμα του Β΄ Π. Π., όταν δηλαδή οι πολιτικές ιδεολογίες περνούσαν στο στάδιο της εφαρμογής, κάτι που την περίοδο αυτή σήμαινε μεταξύ άλλων και το σβήσιμο της αντίπαλης ιδεολογίας απ' τον χάρτη¹⁵. Κάπου εκεί η προπαγάνδα από δευτερεύουσας σημασίας φαινόμενο μετατρέπεται σε κύριο μέσο πολιτικής έκφρασης και αντιπαράθεσης, κρύβοντας από πίσω μια κολοσσιαία σύγκρουση. Ο Όργουελ διαισθάνεται ότι το φαινόμενο αυτό, βασικό εργαλείο δράσης των ιδεολογικών κομμάτων, έχει ξεφύγει πλέον από τις συνηθισμένες τους τάσεις, δηλαδή την «απλή» διαστρέβλωση της αλήθειας, και αποκτά πλέον την ικανότητα να παραλύει την ίδια την ικανότητα των ανθρώπων να σκέφτονται, μιας κι οι συνθήκες επιτρέπουν στα κόμματα να αποφασίζουν πλέον ακόμη και για το ποια γεγονότα πραγματικά συνέβησαν και ποια όχι. Η «κοινή βάση συνεννόησης» μεταξύ των ανθρώπων χάθηκε, λέει ο Όργουελ, και «αυτό το ενδεχόμενο με τρομάζει ακόμη περισσότερο απ' ό,τι οι βόμβες- και μετράω τα λόγια μου, ιδιαίτερα έπειτα από την τραγική εμπειρία μας των τελευταίων ετών με τις

14. «Η Οκτωβριανή επανάσταση και οι καλλιτέχνες», *Εφημερίδα των Συντακτών*, 18/3/17.

15. Βλ. σχετικά και την ανάλυση του Κ. Παπαϊωάννου για τον μαρξισμό, στο βιβλίο του *Η ψυχρή ιδεολογία. Δοκίμιο για τον μαρξισμό του μαρξισμού*, μτφρ. Μπ. Λυκούδης, Αθήνα, Ύψιλον, 2015.

βόμβες» (ΕΘ, σ. 47). Όσο μπορούν οι αφηγήσεις της εποχής να μας μεταφέρουν το κλίμα της, παρατηρούμε ότι ο αγώνας επιβίωσης μεταξύ ιδεολογικών καθεστώτων δηλητηρίασε σε τέτοιο βαθμό την ατμόσφαιρα που δεν άφηνε περιθώρια για πολλές κουβέντες. Τι ήταν για τους Μπολσεβίκους μια επαναστάτρια σαν την Ρόζα Λούξεμπουργκ, όταν η τελευταία έγραψε την προσούρα *Η ρώσικη επανάσταση: κριτική εκτίμηση*, στην οποία ανέπτυξε επιχειρήματα για την αναδυόμενη γραφειοκρατική και εκμεταλλευτική φύση της λενινιστικής Ρωσίας; Δεν ήταν τίποτα παραπάνω στα μάτια των ηγετών του Κομμουνιστικού Κόμματος της Γερμανίας (KPD) από μια αντικομμουνίστρια, μια εχθρός¹⁶. Πόσες πιέσεις μπορούσε να υπομείνει ένα άτομο από τον πολιτικό του περίγυρο, πόσο μάλλον απ' το ίδιο το «Κόμμα», χωρίς να λυγίσει ψυχικά; Πώς να συνέχιζε να θεωρεί τον εαυτό του επαναστάτη με ανεξάρτητη σκέψη, όταν η κοιτίδα της επανάστασης, η Ρωσία, που κάθε της επιλογή θεωρούνταν εξ ορισμού επαναστατική, μπορούσε ανά πάσα στιγμή να τον χαρακτηρίσει «αντικομμουνιστή», «λικβινταριστή» και ότι άλλο επινοήθηκε ως χαρακτηρισμός ώστε να ποινικοποιηθούν τυχόν παρεκκλίσεις απ' την επίσημη γραμμή; Βέβαια όπου δεν πέπτει λόγος πέπτει ράβδος και οι τροτσικιστές που έδρασαν κατά τα Δεκεμβριανά και την Κατοχή ίσως κάτι έχουν να πουν γι' αυτό¹⁷.

Μέσα σ' αυτές τις δύσκολες για την πολιτική σκέψη συνθήκες ο Όργουελ γράφει το 1945 το κείμενο «Σημειώσεις για τον εθνικισμό» προκειμένου να επιρρίψει ευθύνες στους διανοούμενους και να αποκαλύψει τους κρυφούς μηχανισμούς μιας «σκέψης» που έφτασε στο σημείο να μην μπορεί πλέον να σκεφτεί και να κρίνει. Μη βρίσκοντας αρχικά κάποια αντίστοιχη έννοια στα αγγλικά που να περιγράφει το φαινόμενο της προσκόλλησης των ανθρώπων σε κάποιο κόμμα, έθνος, ή ιδεολογία στον βαθμό ενός πνευματικού ευνουχισμού τους, χρησιμοποιεί τον όρο *εθνικισμός* μέσα σε εισαγωγικά, λέγοντας ότι δεν την εννοεί με τον συνηθισμένο τρόπο αλλά με έναν ευρύτερο (ΕΘ, σσ. 77-78). Προφανώς, αντανάκλαστικά η έννοια του εθνικισμού δημιουργεί κάποια αισθήματα και εικόνες λίγο πολύ συγκεκριμένες, σχετιζόμενες συνήθως με τον γεωγραφικό χώρο ενός λαού και την προσκόλλησή του στον τόπο αυτό· ο Όργουελ όμως ενδιαφέρεται μόνο για τις συνέπειες της προσκόλ-

16. Ε. Νόλτε, *Ο ευρωπαϊκός εμφύλιος πόλεμος...*, ό. π., σ. 129.

17. Βλ. σχετικά: Α. Στίνας, *ΕΑΜ-ΕΛΛΑΣ-ΟΠΛΑ*, Ελεύθερος Τύπος, Αθήνα, 2016, όπως επίσης και Γ. Καρύτσας, *Ο σφαγιασμός των Αρχαιομαρξιστών της περιοχής Αγρινίου από τον ελληνικό Σταλινισμό*, Αθήνα, Άρδην, 2013.

λησης και μάλιστα της «εθνικιστικής προσκόλλησης» σε μια φανταστική κοινότητα¹⁸. Κι αυτό ανεξάρτητα από το αν πρόκειται για τον γενέθλιο τόπο κάποιου ανθρώπου, για το έθνος του ή για μια φανταστική κοινότητα που μπορεί να είναι μικρότερη γεωγραφικά ή ακόμη και να μη διαθέτει καθόλου τέτοια εδαφική υπόσταση, όπως είναι, για παράδειγμα, ένα ιδεολογικό κόμμα, μια εκκλησία (Καθολικισμός), ένα κίνημα (σιωνισμός, πασιφισμός κ.λπ.), μια πολιτική «αίρεση» (π.χ. τροτσκισμός) ή τέλος ακόμη και - για να δώσουμε κι ένα πιο «προκλητικό» αλλά και κοντινό μας παράδειγμα- ένας πολιτικο-πολιτιστικός χώρος όπως οι έλληνες αναρχικοί (η λεγόμενη «κουλτούρα των Εξαρχείων») ή άλλες παρόμοιες «κοινότητες» των οποίων τα μέλη ταυτίζονται ψυχικά και προσκολλούνται στις δομές και τα ιδεολογικά τους σχήματα με τέτοιον «εθνικιστικό» τρόπο. Για παράδειγμα, σύμφωνα με τον τρόπο που ορίζει ο Όργουελ τον εθνικισμό, ένας έλληνας αναρχικός, παρ' ότι δραστηριοποιείται ενάντια στο ελληνικό έθνος και ζητά, γενικότερα, την κατάργηση των εθνικών συνόρων, μπορεί την ίδια στιγμή να είναι «εθνικιστής» εφόσον ο τρόπος ταύτισής του με την εγχώρια αναρχική κουλτούρα είναι καθαρά «εθνικιστικός» (με την οργουελική έννοια του όρου). Το ερώτημα, κατά συνέπεια, που ανακύπτει είναι το εξής: Πότε μια προσχώρηση σ' έναν χώρο, μια ομάδα και μια ιδεολογία μπορεί να χαρακτηριστεί «εθνικιστική»;

Ακόμη ένα στοιχείο της ψυχολογίας του «εθνικιστή» που αναφέρει ο Όργουελ είναι η αγνόηση της πραγματικότητας. Τη στιγμή, για παράδειγμα, που μπορεί να είμαστε έτοιμοι να βγούμε να καταγγείλουμε τις ναζιστικές θηριωδίες, ταυτόχρονα αγνοούμε ή βρίσκουμε μια σειρά από δικαιολογίες για τις αντίστοιχες θηριωδίες του σταλινισμού (υπό το γωνστό πρόσχημα ότι δεν πρέπει να δώσουμε πάτημα στον αντίπαλο). Αντίστοιχο παράδειγμα, πιο κοντά σ' εμάς: ο αναρχικός Χώρος στην Ελλάδα συνήθως κρίνει με μεγάλη ευκολία τον μέσο Έλληνα ως (δυνάμει) φασίστα και αντίστοιχα τον μετανάστη ως δυνάμει προλετάριο, παραβλέποντας όμως ότι ένα σημαντικό μέρος των μεταναστών εντός της Δύσης, λόγω τους πολιτιστικών καταβολών, είναι φορείς συντηρητικών αλλά και φονταμενταλιστικών αξι-

---

18. Η φανταστική κοινότητα, όρος του Μπένεντικτ Άντερσον, αναφέρεται στη νοερή ταύτιση ενός ατόμου με μια κοινότητα, για την οποία ταύτιση δεν είναι αναγκαία υπόθεση η άμεση επαφή, η γνωριμία πρόσωπο με πρόσωπο με τα μέλη της κοινότητας. Χαρακτηριστική φανταστική κοινότητα συνιστά το έθνος καθότι τα μέλη του, αν και δε γνωρίζονται μεταξύ τους, εντούτοις νιώθουν κοντά, σαν να γνωρίζονταν πραγματικά.

ών. Κατά συνέπεια, θεωρούμε ότι η κριτική του «λευκού» και «πρωτοκοσμικού» στις συντηρητικές αξίες που ενσαρκώνει μια μπούργκα συνιστά «ισλαμοφοβία» ενώ αντίστροφα η κριτική ενός ισλαμιστή προς τον τρόπο ζωής του δυτικού λευκού συνιστά κραυγή διαμαρτυρίας ενός καταπιεσμένου. Δύο μέτρα και δύο σταθμά! Φυσικά, ο «εθνικισμός» που περιγράφει ο Όργουελ δεν έχει στις μέρες μας τις ίδιες διαλυτικές συνέπειες με άλλοτε, καθώς οι σύγχρονες κοινωνίες της κατανάλωσης έχουν παύσει προ πολλού να χαρακτηρίζονται από ιδεολογικές διαμάχες. Ωστόσο, μιλώντας καθαρά για το επίπεδο των πολιτικών χώρων και των πολιτικών συζητήσεων που λαμβάνουν χώρα εντός αυτών, μπορούμε να πούμε ότι η προσέγγιση του Όργουελ για τις ευθύνες των πολιτικοποιημένων ατόμων και των αγωνιστών διατηρεί ακέραιη την αξία της. Για παράδειγμα τα μέλη του ελευθεριακού Χώρου, διανοούμενοι και μη, κόπτονται κυρίως για την ιδεολογική τους καθαρότητα και γι' αυτόν τον λόγο μπορούν να χαρακτηριστούν «εθνικιστές», διότι μοναδικό τους μέλημα είναι η ισχύς κι η επιβίωση του νοητού τους «έθνους» και της ιδεολογίας τους, δηλαδή της νοητής τους κοινότητας: καταλήψεις, μουσική, ντύσιμο, Εξάρχεια και ότι άλλο έχει επινοηθεί σε επίπεδο κωδίκων, συμβόλων και πόλων ταύτισης.

δ) *Το διαζύγιο διανοουμένων και κοινωνίας*

Ναι υπάρχει στον αγγλικό πολιτισμό κάτι που δεν ανήκει παρά μόνο σε αυτόν. Είναι μια κουλτούρα τόσο ιδιαίτερη όσο και η ισπανική. Μια κουλτούρα διαμορφωμένη από πλούσια προγεύματα και μουντές Κυριακές, από καπνισμένες πόλεις, φιδουριστά δρομάκια, από πράσινα λιβάδια και κόκκινα γραμματοκιβώτια. Αναδίδει ένα ιδιαίτερο άρωμα. Είναι εξάλλου κάτι το συνεχές, που απλώνεται στο μέλλον και το παρελθόν διατηρώντας, ταυτόχρονα, μια δική της προσωπικότητα, σαν να πρόκειται για ένα ζωντανό πλάσμα.

Τζ. Όργουελ, *Το λιοντάρι και ο μονόκερος*.

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι, κατά τον Όργουελ, αυτόν τον «εθνικισμό» δε θα τον συναντήσουμε τόσο στον μέσο πολίτη, μιας κι ευδοκίμει κυρίως στις τάξεις των διανοουμένων. Με βασική συνέπεια να πλήττεται η κριτική ικανότητα κι η δυνατότητα να σχολιάζουμε το παρόν και δυνητικά να υπερβαίνουμε τα αδιέξοδά του: «Ο κόσμος στον οποίο ζούμε είναι έρμαιο ψευδαισθήσεων και εχθροτήτων που τέμνονται με ταξί τους με εξαιρετικά περίπλοκο τρόπο» (ΕΘ, σ. 112).

Από την πλευρά του, ο Ζαν-Κλωντ Μισεά σχολιάζει ως εξής το απόσπασμα του Όργουελ που βάζουμε προμετωπίδα σε αυτήν την ενότητα: «Τελικά άρκεσε η ολέθρια ανάπτυξη του παγκοσμιοποιημένου καπιταλισμού για να καταστήσει αυτό το είδος των κειμένων οριστικά ακατανόητο για τον άνθρωπο της σύγχρονης Αριστεράς»¹⁹. Ο γάλλος φιλόσοφος και μελετητής του Όργουελ κάνει αυτό το σχόλιο θέλοντας να τονίσει τη σταδιακή απομάκρυνση της Αριστεράς από τα κοινοτιστικά πλαίσια που έθεσε ιστορικά ο σοσιαλισμός και τη σταδιακή σύμπλευσή της με τον αξιολογικά ουδέτερο πολιτισμό που πάντα προέτασε ο φιλελευθερισμός. Σύμφωνα με την οπτική του, η Αριστερά ολοένα και απομακρύνεται από τον ορίζοντα ενός υγιούς πατριωτισμού που υποστηρίζει ότι το σοσιαλιστικό αφήγημα θα πρέπει να περιλαμβάνει το συναισθηματικό δέσιμο του μέσου ανθρώπου με τον οικείο του τόπο του και βέβαια την αποδοχή ενός μίνιμουμ κοινών αξιών που ενστερνίζονται τα άτομα της κοινότητας ως απαραίτητα αρχές. Έτσι η Αριστερά βουτά στα κρύα νερά του κοσμοπολιτισμού, της αποθέωσης του ατόμου, των αρνητικών ελευθεριών και της ιδεολογικοποίησης των «δικαιωμάτων», επιλέγοντας μια εκ των προτέρων αρνητική στάση απέναντι σε κάθε αίσθημα ριζώματος με έναν τόπο, καθώς το τελευταίο γίνεται αντιληπτό ως αντιδραστικό και οπισθοδρομικό²⁰. Αυτήν ακριβώς την αντιπατριωτική στάση των διανοουμένων, που συνίσταται στο γεγονός ότι παύουν να υποτιμούν το συναισθηματικό δέσιμο των απλών ανθρώπων με έναν τρόπο ζωής που έμαθαν από τους προγόνους τους χάρη ενός οικουμενικού οράματος, τη συζητά κι ο Όργουελ την περίοδο του Ευρωπαϊκού Εμφυλίου. Πρόκειται ακριβώς για τον παράγοντα ο οποίος αποκόπτει, κατά τη γνώμη του, τους αριστερούς διανοούμενους απ' την κοινωνία στην οποία υποτίθεται απευθύνονται και την οποία προσπαθούν να πείσουν να επαναστατήσει. Η διαφορά στη συγκεκριμένη περίπτωση είναι ότι οι διανοούμενοι στρέφουν το βλέμμα τους μακριά απ' την κοινωνία προκειμένου να υπηρετήσουν την ιδεολογία τους, με αποτέλεσμα ν' αδιαφορούν για την υποχρέωσή τους να προσαρμόσουν μια θεωρία στον υπάρχοντα τρόπο ζωής των ανθρώπων. Ο Όργουελ βέβαια δεν σταματά εκεί και τονίζει ότι οι

19. Ζαν-Κλωντ Μισεά, *Τα μυστήρια της Αριστεράς: από το ιδεώδες του διαφωτισμού, στον θρίαμβο του απόλυτου Καπιταλισμού*, μτφρ. Σ. Ιωαννίδης, Εναλλακτικές Εκδόσεις, Αθήνα, 2014, σ. 153.

20. Σχετικά με την σταδιακή απορρόφηση του αριστερού προτάγματος από τον φιλελεύθερο πολιτισμό βλ. το βιβλίο του Μισεά, *Η αυτοκρατορία του μικρότερου κακού: δοκίμιο για τον φιλελεύθερο πολιτισμό*, μτφρ. Α. Ελεφάντης, Αθήνα, Πόλις, 2008.

άγγλοι διανοούμενοι -μιλά κυρίως για τους αριστερούς- είναι εξευρωπαϊσμένοι και εκφράζουν με τον τρόπο ζωής τους έναν σνομπισμό και μια αποστροφή για τις αγγλικές συνήθειες κάθε τύπου: «η κουζίνα τους έρχεται από το Παρίσι και οι ιδέες τους από τη Μόσχα. Η Αγγλία είναι ίσως το μόνο μεγάλο κράτος όπου οι διανοούμενοι ντρέπονται για την εθνικότητά τους. Οι Αριστεροί πιστεύουν ότι υπάρχει κάτι το ελαφρώς επονεϊδιστο στην καταγωγή τους και ότι είναι καθήκον τους να χλευάσουν κάθε εγγλέζικο θεσμό ή έθιμο, από τις ιπποδρομίες ως τη πουτίγκα με λίπος» (ΛΜ, σ. 49). Έτσι για τον Όργουελ αυτός ο κλονισμός της ικανότητάς μας να μιλάμε για την πραγματικότητα και τα προβλήματά της οδηγεί σε μια αποξένωση των διανοούμενων από τις πραγματικές ανάγκες και αγωνίες της κοινωνίας.

Μια από τις μορφές που παίρνει η αποστασιοποίηση των διανοούμενων απ' την κοινωνία είναι αυτή που αναλύσαμε σε προηγούμενο σημείο του κειμένου και αναφερόταν στη χρήση μιας γλώσσας αφηρημένης, μιας κομματικής γλώσσας όπου οι λέξεις αντικαθίστανται από ετοιμοπαράδοτες και τυποποιημένες εκφράσεις και έννοιες τις οποίες μόνο μνημένοι της εκάστοτε ιδεολογίας χειρίζονται και κατανοούν. Αναφερόμαστε στην εμφάνιση μιας ιδιολέκτου η οποία δείχνει με την παρουσία της τη γραφειοκρατικοποίηση της σκέψης των αριστερών διανοουμένων της περιόδου. Αν, ως γνωστόν, το Κόμμα ήταν αυτό που θα έσπρωχνε τις μάζες προς τον σοσιαλισμό, τότε η ανάγκη επικοινωνίας με τις τελευταίες κρίνονταν από δευτερεύουσα ως κι αδιάφορη. Η σχέση Κόμματος και κοινωνίας θύμιζε εντολές που απευθύνει ένας πατέρας στον γιο του κι επομένως όταν το Κόμμα έκρινε ότι οι συνθήκες το επέτρεπαν, καλούσε την κοινωνία σε επανάσταση, ενώ αν οι συνθήκες κρίνονταν αρνητικές το Κόμμα έθετε εμπόδια στην κοινωνική εξέγερση. Ας θυμηθούμε τις προσπάθειες εξαγωγής της επανάστασης των Μπολσεβίκων στην προηγμένη τεχνολογικά Γερμανία μετά τον Α΄ Π.Π. αλλά και την αντίθετη στάση των Σταλινικών στην αγροτική Ισπανία του '36, όπου οι συνθήκες κρίνονταν δυσμενείς κι επομένως έπρεπε να αποτραπεί η επανάσταση ή έστω να αποθαρρυνθεί²¹.

Αντίστοιχες ιδιολέκτοι ανθούν στις μέρες μας εντός του αναρχικού χώρου και βασίζονται σε παρεμφερή κίνητρα έχοντας αντίστοιχα αποτελέσματα, δηλαδή, με λίγα λόγια, την αποξένωση απ' την κοινωνία. Ας σταχυολογήσουμε: *αμφισβήτηση του υπάρχοντος, κα-*

21. Βλ. σχετικά το κείμενο του Όργουελ, «Ισπανικός εμφύλιος πόλεμος: αναμνήσεις και εκτιμήσεις» (ΕΘ).

θεστώσ εξαίρεσης, ελλαδικός χώρος, ολομέτωπη επίθεση Κράτους και αφεντικών, εθνικός κορμός, κοινωνικός πόλεμος κ.ο.κ. Πρόκειται για εκφράσεις που συνιστούν χαρακτηριστικό προϊόν ιδεολογικής κλειστότητας, ενώ η ιδιόλεκτος της οποίας αποτελούν κομμάτι πολλές φορές παίζει και τον ρόλο *brand name*, καθώς μέσω της υιοθέτησής της δηλώνεται με υπερηφάνεια και φιγουρατζίδικη διάθεση η ιδεολογική προέλευση του ομιλούντος. Οι συζητήσεις που λαμβάνουν χώρα στα ελευθεριακά στέκια σχετικά με την επιλογή τους να μην χρησιμοποιούν «τη γλώσσα της εξουσίας», καταφέροντας -δήθεν- έτσι να μην αναπαράγουν εξουσιαστικά πρότυπα, νομίζουμε ότι απλώς συσκοτίζουν το πραγματικό διακύβευμα που είναι η επαφή με την κοινωνία.

Η αποξένωση των αριστερών και ελευθεριακών διανοούμενων και γενικότερα των μελών αυτών των πολιτικών χώρων εκφράζεται με έναν ακόμη πιο αισθητό τρόπο: με την αδυναμία τους να μπουν στη θέση του μέσου ανθρώπου και να καταλάβουν τις ανάγκες του, οι οποίες δεν περιλαμβάνουν αναγκαστικά μόνο υλικά αιτήματα. Ο Όργουελ τονίζει και ξανατονίζει στο δοκίμιό του *Το λιοντάρι και ο μονόκερος* ότι η αγάπη του Άγγλου για την πατρίδα του και για τον τρόπο ζωής του είναι ισχυρότερη από το ταξικό μίσος. Υπό αυτή τη σκοπιά ασκεί κριτική στον διεθνισμό των αριστερών διανοουμένων προσάπτοντάς τους ότι παραβλέπουν για λόγους ιδεολογικούς ένα βασικό αίσθημα του ντόπιου πληθυσμού, ένα αίσθημα που όπως θα δούμε και στη συνέχεια του χειμένου, ενστερνίζεται κι ο ίδιος ο Όργουελ. Τίποτα δεν παραβγαίνει του πατριωτισμού, μας λέει, θεωρώντας ότι το *ρίζωμα* του ανθρώπου στις καθημερινές του συνήθειες (εργασία, προσωπικές σχέσεις, χόμπι κ.λπ.) ή στον τόπο όπου μεγάλωσε διαφυλάσσει ένα σύνολο προ-πολιτικών συναισθημάτων που δεν μπορούν να γίνουν σμπαραλία προκειμένου να ικανοποιήσουμε μια ιδεολογία²². Μια επανάσταση δεν μπορεί να έχει τους ίδιους ρυθμούς σε όλες τις κοινωνίες ή τις ίδιες απαιτήσεις· ούτε και να επιβάλλει τις ίδιες συ-

---

22. Αντλούμε την έννοια του ριζώματος από το καταπληκτικό κείμενο της Σιμόν Βέλ, *Η ανάγκη για ρίζες*. Το ρίζωμα με τα λόγια της ίδιας της φιλοσόφου είναι «ίσως η σημαντικότερη αλλά και πλέον παραγνωρισμένη ανάγκη της ανθρώπινης ψυχής. Ένα ανθρώπινο όν έχει μια ρίζα μέσω της πραγματικής, δραστήριας και φυσικής συμμετοχής του στην ύπαρξη ενός οργανωμένου συνόλου, το οποίο διατηρεί ζωντανές ορισμένες πολύτιμες παρακαταθήκες του παρελθόντος και ορισμένες προσδοκίες για το μέλλον» (Simone Weil, *Ανάγκη για ρίζες: μια διακήρυξη καθηκόντων απέναντι στον άνθρωπο και στην κοινωνία*, μτφρ. Μ. Μαλαφέκα, Αθήνα, Κέδρος, 2014, σ. 55).

νήθειες σε όλους τους λαούς, αλλά οφείλει να προσαρμοστεί στη ζωή της εκάστοτε κοινωνίας. Η διεθνιστική αφήγηση θα πρέπει να λάβει υπόψη της αυτή την παράμετρο αν επιθυμεί την ανάδυση κοινωνιών που συμβιώνουν μεταξύ τους αλληλέγγυα. Ως εκ τούτου θα πρέπει να προβούμε σε έναν διαχωρισμό μεταξύ ενός πατριωτισμού δηλητηριασμένου από το μίσος που οδηγεί στον εθνικισμό και ενός θετικού πατριωτισμού που οδηγεί στον πραγματικό διεθνισμό. Σε κάθε περίπτωση ο πατριωτισμός είναι παράγοντας καθοριστικός εφόσον οι κοινωνίες αναπόφευκτα βιώνουν το αίσθημα του ριζώματος στον τόπο τους. Όπως λέει κι η Σιμόν Βέιλ σχετικά: «Ένας σάκος σιτάρι μπορεί πάντα να αντικατασταθεί από έναν άλλο σάκο σιτάρι. Η τροφή που παρέχει μια κοινότητα στην φυγή εκείνων που είναι μέλη της δεν έχει ισοδύναμο σε ολόκληρο τον κόσμο»²³.

Μέσα από αυτό το πρίσμα ο Όργουελ αναπτύσσει τις ιδέες του στο κείμενό του (ΛΜ) θέλοντας να θυμίσει σε όσους το έχουν ξεχάσει τι σημαίνει να είναι κανείς Άγγλος, ποιος ο εθνικός χαρακτήρας, ποια τα μειονεκτήματα και τα πλεονεκτήματα αυτού του λαού: «Ακόμη και το γεγονός ότι οι Εγγλέζοι δεν έχουν γερά δόντια μάς λέει κάτι για τις πραγματικότητες τις Αγγλικής ζωής» (ΛΜ, σ. 17). Με τις παρατηρήσεις του αυτές προσπάθησε να λειτουργήσει αφυπνιστικά για τους κομμουνιστές διανοούμενους που κόπτονταν τότε μόνο για την κομμουνιστική Ρωσία και επικαλούνταν εργαλειικά έναν πολεμοχαρή πατριωτισμό αποκλειστικά τη στιγμή που ήθελαν να αντιπαρατεθούν στον ναζισμό. Για τον Όργουελ ο Πατριωτισμός έχει θετικό πρόσημο και διαφοροποιείται απ' τον Εθνικισμό: «Ο Πατριωτισμός σημαίνει αφοσίωση σε έναν τόπο και έναν τρόπο ζωής, τους οποίους κάποιος θεωρεί ενδεχομένως τους καλύτερους του κόσμου, χωρίς να επιδιώκει να τους επιβάλλει σε άλλους. Στρατιωτικά αλλά και πολιτισμικά, ο πατριωτισμός είναι από την ίδια του τη φύση αμυντικός» (ΕΘ, σ. 80). Για τον Όργουελ ο εθνικισμός συγκεντρώνει ακριβώς τα αντίθετα χαρακτηριστικά, δηλαδή περιέχει στο DNA του τη «θέληση για δύναμη», για κατάκτηση και κυριαρχία απέναντι στους αντιπάλους του.

---

23. S. Weil, *Η ανάγκη για ρίζες...*, ό. π., σ. 14.

Ο συντηρητικός αναρχισμός του Όργουελ

α) Δημοκρατικός σοσιαλισμός ή αλλιώς τόρικός αναρχισμός

Ο Γκόρντον διασκεδάζε μιλώντας εναντίον των επαύλεων και του άθεου πολιτισμού του οποίου ήταν μέρος: ενός πολιτισμού χρηματιστών και συζύγων με βαμμένα χείλη, ενός πολιτισμού με γκολφ, ούισκι, ακριβούς πίνακες ζωγραφικής και σκύλους ράτσας τεριέ στους οποίους έδιναν συνήθως το όνομα Τζοκ.

Τζ. Όργουελ, *Η παγίδα του χρήματος*²⁴

Μετά την εμπειρία του στην Ισπανία του '36 και τη συμμετοχή του στην πολιτοφυλακή του ΡΟUM ο Όργουελ αυτοπροσδιορίζεται τόσο ως αναρχικός Τόρι (αυτό που εμείς εδώ αποδίδουμε ως «συντηρητικός αναρχικός») όσο κι ως δημοκρατικός σοσιαλιστής. Πρόκειται για έννοιες φαινομενικά αντιθετικές, οι οποίες, ωστόσο, ταυτίζονται στο μυαλό του άγγλου συγγραφέα. Ας ξεκινήσουμε, όμως, με τον όρο που ακούγεται κάπως παρανοϊκός: τι είναι ο τόρικός αναρχισμός; Όταν στις μέρες μας μιλάμε για τους Τόρις αναφερόμαστε στο συντηρητικό κόμμα της Αγγλίας. Παραδοσιακά από την εποχή του Αγγλικού Εμφυλίου οι Τόρις είναι εκφραστές του συντηρητισμού, υποστηρικτές της μοναρχίας, της κοινωνικής ιεραρχίας και εχθροί των ριζοσπαστών φιλελεύθερων. Ας κρατήσουμε από τον όρο περισσότερο το συντηρητικό του σκέλος που αναφέρεται στην υποστήριξη ενός αγγλικού τρόπου ζωής με ό,τι αυτό συνεπάγεται. Απ' τον Αναρχισμό, απ' την άλλη πλευρά, ας κρατήσουμε κυρίως το έντονα αντικρατικό του στοιχείο. Ο Τόρικός αναρχισμός συνιστά ουσιαστικά μια ένωση αυτών των δύο ρευμάτων, του συντηρητισμού και του αναρχισμού, με την έννοια ότι η εκφραστές τους ήταν υποστηρικτές του αγγλικού τρόπου ζωής, των αντίστοιχων εθίμων και των αξιών, ενώ συγχρόνως ασκούσαν έντονη κριτική στο αγγλικό κράτος και την τάση του να περιορίζει την ελευθερία του ατόμου. Το φαινόμενο του Τόρικού αναρχισμού κάνει την εμφάνισή του στην Αγγλία

24. Τζ. Όργουελ, *Η παγίδα του χρήματος*, μτφρ. Αν. Σοχοδήμος, Κάκτος, 2004 (το μυθιστόρημα αυτό του Όργουελ είχε κυκλοφορήσει για πρώτη φορά από τις εκδόσεις Ελεύθερος Τύπος, σε μετάφραση Δ. Κωστελένου, υπό τον τίτλο *Κρατήστε σφιχτά τον μικροαστισμό σας*).

στα τέλη του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα και ριζώνει κυρίως σε διανοούμενους ανώτερων στρωμάτων ως ένα είδος αντίδρασης στις νέες οικονομικές συνθήκες που διαμορφώνονται στη στροφή του αιώνα με την πτωτική πορεία της άλλοτε ακμαίας Βρετανικής Αυτοκρατορίας και την οικονομική άνοδο της Γερμανίας και των ΗΠΑ²⁵.

Ο Όργουελ δεν υπερασπίζεται όλες τις πλευρές του Τόρικού αναρχισμού. Για παράδειγμα η κοινωνική ιεραρχία και ανισότητα που υπερασπίζονται οι παραδοσιακοί συντηρητικοί αναρχικοί δεν τον βρίσκει σύμφωνο. Αντίθετα, ο ίδιος υπερασπίζεται αντίθετα την ισότητα και την κατάργηση των τάξεων. Ωστόσο αναγνωρίζει τον εαυτό του σε τούτη τη διανοητική παράδοση, καθότι αντλεί από εκεί μια ορισμένη στάση απέναντι στην νεωτερικότητα και τις αλλαγές που επιφέρει η τελευταία στη ζωή των ανθρώπων· μια ορισμένη αντίληψη απέναντι στο κράτος που στην εποχή του γιγαντώνεται και παίρνει διαστάσεις ολοκληρωτικής κυριαρχίας πάνω στην κοινωνία και το άτομο· μια επίσης κριτική στάση πάνω στη λεγόμενη τεχνική πρόοδο που δείχνουν να υιοθετούν όλα τα πολιτικά ρεύματα, εφόσον πίστευε ότι μακράν του να οδηγεί σε καλύτερες μέρες, μάλλον προετοίμαζε σε μέρες υποδούλωσης του ατόμου εντός ενός τεχνικά εξελιγμένου περιβάλλοντος· υιοθετεί επίσης μια στάση συμπάθειας απέναντι στους λαϊκούς ανθρώπους και τις συνήθειές τους, τους οποίους βλέπει, αντίθετα, να αντιμετωπίζονται απαξιωτικά από τους διανοούμενους της εποχής του· και τέλος ένα ύφος πεσιμιστικό μεν, θαρραλέο δε, και με πολλές δόσεις ειρωνείας, το οποίο χαρακτηρίζει όλους τους τόρις αναρχικούς οι οποίοι έβλεπαν απαισιόδοξα τις ιστορικές εξελίξεις και το δήθεν λαμπρό μέλλον που μας επιφύλασσε η τεχνική πρόοδος, ποτέ όμως με ηττοπάθεια ή μοιρολατρία. Όπως αναφέρει κι ένας μελετητής του Όργουελ, ο τελευταίος χρησιμοποιεί εναλλάξ τους αυτοπροσδιορισμούς «συντηρητικός αναρχικός» και «δημοκρατικός σοσιαλιστής» έχοντας στο μυαλό του ότι οι δύο προσδιορισμοί έχουν μεταξύ τους μια λογική συνέχεια. Μάλιστα, αυτοπροσδιορίζεται ως δημοκρατικός σοσιαλιστής όταν θέλει να προβάλλει με χαλαρότερο τρόπο και πιο κατανοητό στον κόσμο την ιδεολογική του ταυτότητα.

---

25. Σύμφωνα με την ανάλυση του P. Wilkin, “George Orwell: The English Dissident as Tory Anarchist [Τζ. Όργουελ: ο Άγγλος αντιφρωνών ως συντηρητικός αναρχικός]”, *Political Studies* τομ. 61, τ. 1 (Μάρτιος 2013).

β) Στην υπεράσπιση της κοινωνίας: οι έννοιες της *common decency* και του *common sense*

Η βασική διαφορά ανάμεσα στον σοσιαλισμό και τον καπιταλισμό δεν είναι διαφορά τεχνικής.

Τζ. Όργουελ, *Το Λιοντάρι και ο μονόκερος*.

Όπως ήδη αναφέραμε, στο πρώτο μισό της δεκαετίας του '40 ο Όργουελ γράφει τέσσερα πολύ σημαντικά κείμενα παρέμβασης: «Τα σύνορα τέχνης και προπαγάνδας» (1940-1941), *Το λιοντάρι και ο μονόκερος* (1941), «Σημειώσεις για τον “εθνικισμό”» (1945), «Η πολιτική και η αγγλική γλώσσα» (1945). Τα τέσσερα αυτά κείμενα μπορούν να ειδωθούν ως μια ενότητα γραπτών μιας και μπορούν να μας περιγράψουν τους λόγους για τους οποίους ο Όργουελ -μέσω ενός εκφρασμένου αντι-διανοουμενισμού (κυρίως ενάντια στην αριστερή ιντελιγέντσια)- στρέφεται στον «απλό κόσμο», στον μέσο Άγγλο, και επεξεργάζεται έννοιες όπως οι *common decency* και *common sense*, που μπορούμε να τις μεταφράσουμε ως «κοινή ευπρέπεια» και «κοινή λογική» αντίστοιχα. Πρόθεση του Όργουελ είναι να αναδείξει και να υπερασπιστεί αξίες που προκύπτουν αβίαστα και αυθόρμητα μέσα από την συμπεριφορά του μέσου ανθρώπου προκειμένου έτσι να φανερώσει μια ορισμένη ηθική βάση του σοσιαλισμού, μια βάση που ήδη υπάρχει στις παραδοσιακές κοινωνίες και που ένα απελευθερωτικό πρόταγμα οφείλει να τις εντοπίσει, να τις αναδείξει και να τις προωθήσει ως προϋπόθεση κάθε χειραφετημένης ανθρώπινης κοινωνίας. Και βέβαια να αντιπαλέψει ό,τι τις εξοβελίζει στο όνομα της Προόδου. Κατά τη γνώμη του αυτές οι ηθικές αξίες χάνονται μέσα στους μετασχηματισμούς του νεωτερικού κόσμου, μιας και δε βρίσκουν υποστηρικτές στα κυρίαρχα πολιτικά ρεύματα τα οποία προάγουν πολιτικά την αέναη τεχνολογική πρόοδο στα πλαίσια της βιομηχανικής κοινωνίας και φιλοσοφικά το διαρκές ξεπέραςμα του παρελθόντος.

Αυτή η στροφή του Όργουελ σε έννοιες ηθικού τύπου που κατά τη γνώμη του κρατούν δεμένα τα μέλη μιας κοινότητας και προάγουν δεσμούς φιλίας μεταξύ τους, ενέχει μια βαθιά κριτική στον μαρξισμό και τον υλισμό. Η λογική των σταδίων που υπερασπίζεται ο μαρξισμός σύμφωνα με την οποία πριν φτάσουμε στον σοσιαλισμό αναγκαστικά πρέπει να περάσουμε απ' την αστική κοινωνία της βιομηχανικής ανάπτυξης -μια λογική που θυμίζει τις υποχρεωτικές στάσεις αστικού λεωφορείου- δε λαμβάνει υπόψη, κατά τον Όργουελ, την ανθρωπολογική καταστροφή και το

σμπαραλίασμα της παραδοσιακής κοινοτικής ζωής που απαιτούνται ώστε οι άνθρωποι να μπορούν να περάσουν από τις «παραδοσιακές» τους κοινωνίες στον καπιταλισμό, προκειμένου να μεταβούν, στη συνέχεια, στον σοσιαλισμό. Σε μια σκηνή του μυθιστορήματος *Η παγίδα του χρήματος* ο Όργουελ σκηνοθετεί έναν διάλογο μεταξύ ενός διανοουμένου της Αριστεράς κι ενός απαισιόδοξου συγγραφέα: «-Γκρόντον, θα πρέπει να διαβάσεις Μαρξ. Είλικρινά το πιστεύω. Μετά θα συνειδητοποιήσεις ότι αυτό που ζούμε σήμερα είναι απλώς μια φάση. Δεν μπορεί να συνεχιστεί παντοτινά. -Είσαι σίγουρος ότι δεν μπορεί; Εγώ έχω την εντύπωση ότι συνεχίζεται χωρίς παύση. -Απλώς βρισκόμαστε σε άσχημη στιγμή. Πρέπει να πεθάνουμε. Πριν να είμαστε σε θέση να ξαναγεννηθούμε. -Πεθαίνουμε ήδη αρκετά. Δε βλέπω και πολλά σημάδια αναγέννησής μας»²⁶. Ενώ αναγνωρίζει την τεράστια συμβολή του μαρξισμού στο απελευθερωτικό πρόταγμα, ο Όργουελ δεν παύει να διαφοροποιείται ριζικά από την υλιστική αντιμετώπιση των πραγμάτων, της κοινωνίας και της ιστορίας. Θεωρεί ότι ο μαρξισμός δε διαθέτει ψυχή, σαν να του λείπει ένα είδος ζωτικότητας, μια θεωρία των ηθικών προϋποθέσεων του σοσιαλισμού²⁷. Για τον λόγο αυτό θεωρεί ότι το σοσιαλιστικό κίνημα κάνει άθελά του τη δουλειά που υπό κανονικές συνθήκες επιτελεί ο καπιταλισμός. Όπως σημειώνει κάπου, «στην Αγγλία μόνο ένα σοβαρό σοσιαλιστικό κόμμα υπάρχει, το εργατικό. Δεν κατάφερε ποτέ να επιτύχει σημαντικές αλλαγές γιατί δεν ανέπτυξε ποτέ μια γνήσια ανεξάρτητη πολιτική, εκτός απ' ό,τι αφορούσε σε αμιγώς εσωτερικά ζητήματα. Ήταν και είναι κόμμα των συνδικάτων, ένα κόμμα που ανέκαθεν έδινε προτεραιότητα στην αύξηση των μισθών και στη βελτίωση των συνθηκών εργασίας. Δηλαδή σ' όλα τα κρίσιμα χρόνια πάσχιζε για την ευημερία του καπιταλισμού»²⁸.

Η άρνηση λοιπόν του Όργουελ να αποδεχτεί μια αποκλειστικά υλιστική βάση για τον σοσιαλισμό τον οδηγεί στην ανάδειξη των εννοιών της κοινής ευπρέπειας και της κοινής λογικής τις οποίες αντιλαμβάνονταν επίσης ως προμαχώνα απέναντι στον ηθικό σχετικισμό του φιλελευθερισμού και τον απρόσωπο χαρακτήρα των αγορών. Οι έννοιες αυτές είναι κομβικής σημασίας για την κατανόηση της σκέψης του Όργουελ. Η κοινή ευπρέπεια και η κοινή λογική συνιστούν ένα είδος ηθικών δεικτών/οδηγών οι οποίοι εντοπίζονται σε αυθόρμητες ηθικές αντιδράσεις των απλών ανθρώπων που συμβιώνουν σε κοινότητες: ευθύτητα στις διαπροσωπικές

26. Τζ. Όργουελ, *Η παγίδα του χρήματος*, ό.π., σ. 142.

27. P. Wilkin, "George Orwell...", ό.π., σ. 8.

28. Τζ. Όργουελ, *Το λιοντάρι και ο μονόκερος*, ό.π., σ. 86.

σχέσεις, απλότητα, θέρμη συναισθημάτων, εκφραστικότητα (χιούμορ, χωρατά ακόμα και βωμολοχία), τιμιότητα, εμπιστοσύνη (*ορκίζομαι στη τιμή μου, ακούγεται συχνά σε κουβέντες μεταξύ γνωστών*), η έννοια του δώρου που μας έμαθε ο Μαρσέλ Μωζ (να δώσω, να δεχθώ, να ανταποδώσω). Όλα αυτά συνθέτουν ένα περίπλοκο πλέγμα αξιών που ενώνουν μεταξύ τους τους ανθρώπους. Αυτές οι σκόπιμα ακαθόριστες έννοιες, όπως πιστεύει ο Μισεά, επιδιώκουν να στρέψουν τον σοσιαλισμό και τους ιδεολόγους του στις ανθρώπινες αρετές που κάνουν μια κοινωνία να είναι κοινωνία κι όχι αποκύημα μιας καλά υπολογισμένης σκέψης, ενός ιδεολογικού σχεδίου κάποιου διανοούμενου ή ενός κόμματος²⁹. Όσοι έχουν ζήσει σε μικρότερες κοινωνίες μπορούν να καταλάβουν το περιεχόμενο των παραπάνω εννοιών: Πώς για παράδειγμα μπορεί να καθοριστεί η τιμή μιας προσφερόμενης εργασίας από παραμέτρους πραγματικά άσχετες με την οικονομία, όπως, για παράδειγμα, η συμπάθεια για κάποιον πελάτη. Αν πας τον ηλεκτρονικό σου υπολογιστή στα *Public* θα σε χρεώσουν μόνο και μόνο για να κάνουν εκτίμηση της ζημιάς, κάτι που πολύ σπάνια θα συμβεί σε έναν τεχνικό υπολογιστών μιας μικρής πόλης ο οποίος θέλει και να επιδείξει ένα ορισμένο πρόσωπο παραέξω. Επίσης είναι αναρίθμητες οι μικροδουλειές που πληρώνονται με κεράσματα ή δε χρεώνονται καθόλου.

γ) Η επικαιρότητα της οργουελιανής σκέψης

Πρέπει να προσθέσουμε κάτι στην κληρονομία μας ή να τη χάσουμε, να ανυψωθούμε ή να ταπεινωθούμε, να πάμε μπροστά ή πίσω.

Τζ. Όργουελ, *Το λιοντάρι και ο μονόκερος*

Οι κλυδωνισμοί της παγκοσμιοποίησης που εκφράζονται ποικιλοτρόπως στις μέρες μας, από το γενικευμένο αίσθημα εργασιακής ανασφάλειας και τον ανταγωνισμό μεταξύ λαών για την πρωτοκαθεδρία στην ευημερία μέχρι την παντελή έλλειψη εμπιστοσύνης των ευρωπαϊκών κοινωνιών στους ευρωπαϊκούς θεσμούς και την ανάδειξη των λαϊκιστικών ακροδεξιών κομμάτων σαν το εθνικό μέτωπο της Λεπέν, έχουν στρέψει τους πληθυσμούς σε λησμονημένες αξίες, που εδώ και δεκαετίες επιβίωναν αποκλειστικά στα κεφάλια πολιτικών και διανοούμενων. Ανα-

29. Ζ.-Κ. Μισεά, *Η αυτοκρατορία του μικρότερου κακού, ό. π.*, σσ. 124-125.

φερόμαστε σε έννοιες όπως το έθνος, η πατρίδα, η παράδοση. Παράλληλα είναι πλέον τόσο οφθαλμοφανές ότι οι διανοούμενοι της Αριστεράς και της Σοσιαλδημοκρατίας έχουν προ πολλού αποσπασθεί απ' τις ανησυχίες του καθημερινού κόσμου και τα προβλήματα που βιώνει ώστε να δημιουργείται ένα πολιτικό κενό το οποίο λυμάνεται πλέον η Ακροδεξιά. Ένας επαναπροσδιορισμός της σχέσης των διανοουμένων με την κοινωνία είναι υποχρεωτικός. Στοχαστές λοιπόν όπως ο Όργουελ και η Σιμόν Βέιλ, που παρουσιάσαμε σε προηγούμενα τεύχη³⁰, μπορούν να μας δείξουν τον δρόμο για μια νέα σχέση της κριτικής σκέψης με την κοινωνία. Αλλά μπορούν να μας πουν και κάτι άλλο. Ποιος στις μέρες μας μπορεί να τραβήξει μια διαχωριστική γραμμή μεταξύ φιλελεύθερου κοσμοπολιτισμού και διεθνισμού; Η έννοια του πατριωτισμού έτσι όπως την προσέγγισε ο Όργουελ, τι θέση μπορεί να έχει στη μάχη μας κατά του ακροδεξιού εθνικισμού και των αντιδραστικών επικλήσεων μιας μυθοποιημένης παράδοσης; Το βέβαιο είναι ότι χρειάζεται να ορίσουμε από την αρχή όλες αυτές τις έννοιες, πέρα από ιδεολογικά συμπλέγματα και στεγανά. Τελικά οι εργάτες έχουν πατρίδα; Κι αν ναι, αυτό θέτει εμπόδια σ' ένα σοσιαλιστικό μέλλον; Ο Όργουελ μάλλον θα απαντούσε όχι· το αντίθετο μάλιστα.

Νίκος Κασφίκης

30. Βλ. σχετικά την παρουσίαση της *Ανάγκης για ρίζες* της Σιμόν Βέιλ (μέρος Α', *Πρόταγμα*, τ. 8, Νοέμβριος 2015 και μέρος Β', *Πρόταγμα*, τ. 9, Ιούλιος 2016).

